

DEN RETORISKE METODE

Retorikken – og humanvidenskaberne generelt – har ladet sig inspirere af positivismen for at blive accepteret som 'ægte' videnskab. Men retorikken som fag og forskningsfelt lader sig ikke indpasse i et scientistisk program. I artiklen kritiserer forfatteren positivismen og præsenterer to videnskabsteoretiske alternativer: den kritiske realisme og hermeneutikken. Til sidst introducerer han retorikken, ikke som fag, men som en erkendelsesmæssig byggesten i skabelsen af en humanvidenskabelig metode.

Af Kristian Jensen

Positivismen har gået sin sejrsgang inden for naturvidenskaben. Med denne succes i ryggen har positivismen vendt sig mod humanvidenskaben og beskyldt den for ikke at bedrive 'ægte' videnskab – resultaterne inden for humanvidenskaben er simpelthen for usikre og for subjektive. For at rode bod på dette har humanvidenskaben, heriblandt retorikken, ofte set sig nødsaget til at kigge positivisterne over skulderen og følge deres anvisninger for at blive accepteret som videnskabelige. I dette forsøg på at blive lukket ind i 'det gode selskab', begår humanvidenskaben en fejl. Den adskiller sig nemlig på afgørende felter fra naturvidenskaben, som er positivismens hjemmebane. Inden for humanvidenskaberne må man derfor søge andre veje end positivismens, hvis man ønsker at bedrive videnskab.

Denne artikel vil forsøge at anvise nogle af disse veje, og i sin sidste halvdel forsøge at genintroducere retorikken, ikke som faglig retning, det vil sige som studiet i overbevisningens kunst, men derimod som videnskabelig metode inden for humanvidenskaberne.

Før dette vil positivismen dog blive beskrevet og kritiseret. I denne kritik vil indgå et eksempel på retoriske fagmænds forsøg på at vride deres studieobjekt gennem den positivistiske maskine. Eksemplet er ikke medtaget for at hænge de pågældende forskere ud, men derimod for at vise nogle af de typiske problemer, man løber ind i, når man som humanvidenskabsmand bevæger sig ind på positivismens område.

Positivismens regler

Videnskab er ifølge positivisterne kort og godt den proces at afdække naturens lovmæssigheder gennem et studie af objekter og de hændelser, de udsættes for. Denne form for videnskabsteori kan sammenfattes i tre teser¹:

- 1) udgangspunktet for al viden er observationer
- 2) observationer udgør en sikker basis, hvorpå videnskabelig viden kan bygges
- 3) videnskabelig viden afledes fra observationer ved en generaliseringsproces (induktion)

Kravet til videnskabsmanden, som benytter sig af positivismen, er en fuldstændig værdineutralitet over for sine observationer, såle-

¹ Kristian Jensen (født 1972) er specialestuderende ved Geografisk Institut på Københavns Universitet. Han har i perioden 1996-1998 taget tilvalgsstudiet i retorik samt teoretisk filosofi og praktisk filosofi. Nærværende artikel bygger på hans afløsningsopgave fra tilvalgsstudiet.

1 Knudsen (1994), side 92.

des at de ikke farves af videnskabsmandens egne ideer, men kun afspejler forholdene, som de er i den virkelige verden. Herefter skal videnskabsmanden uden forudfattede meninger gå til sit indsamlede datamateriale og forsøge at finde eventuelle regulariteter, der kan generaliseres til lovmæssigheder.

Den typiske arbejdsmåde for en positivist er at opstille forsøg, hvor han eller hun isolerer de objekter, der skal undersøges, fra andre, ydre forhold, der kunne forstyrre forsøget. Hvis forsøgsresultatet udviser en regularitet mellem studieobjekterne, ophæves denne regularitet til en lovmæssighed, som så gælder for alle lignende hændelser til alle tider og på alle steder.² En sådan regularitet er for eksempel, at alle legemer vil falde mod jorden, hvis de tabes i luften (tyngdeloven).

Hvis blot én observation ikke stemmer overens med en eventuel regularitet, som har vist sig i det øvrige datamateriale, kan man ikke generalisere nogen lovmæssighed på baggrund af observationerne. For at eksemplificere dette forhold kan vi igen bruge tyngdeloven. Hvis vi blot én gang ser et legeme, der ikke falder mod Jorden, må vi tage denne observation til efterretning og forkaste vores forestilling om tyngdeloven.

Det hænder selvfølgelig, at et forsøgsresultat afviger fra normen. I de tilfælde står videnskabsmanden i følgende dilemma: Skyldes afvigelsen udefrakommende faktorer eller egenskaber ved de studerede objekter selv? Er det første tilfældet, kan man se bort fra afvigelsen, men er det andet tilfældet, må den formodede hypotese, som kunne forklare objekternes opførelse, forkastes, og en ny må findes. Selv i kontrollerede forsøg i laboratorier opstår der afvigelser i datamaterialet, så for at undgå at alt for mange gode resultater smides væk på grund af enkelte eller få afvigelser, gør man brug af den statistiske videnskab, der foreskriver hvornår en begivenhed har optrådt så mange gange, at det ville være usandsynligt, at det ikke også sker næste gang, vi observerer en hændelse af lignende karakter. Hvis en generalisering kan forklare empirien inden for sandsynlighedens grænser, antages generaliseringen at være korrekt,

2 Knudsen (1994), side 84-85.

og eventuelle afvigelser antages at skyldes eksterne fejlkilder.

Retorik der flytter stemmer

Retorik der flytter stemmer (1994) af Charlotte Jørgensen, Christian Kock og Lone Rørbech, er et eksempel på et videnskabeligt arbejde inden for retorikken, der anvender de positivistiske retningslinjer. Bogen har til formål at analysere sig frem til hvilke argumenter og virkemidler, der virker overbevisende i en offentlig debat. Med udgangspunkt i Danmarks Radios debatprogram *Bytinget* udleder forfatterne forskellige træk ved debatten, som enten vinder eller taber tilslutning.

I *Bytinget* sættes forskellige emner til debat, som for eksempel "Skal presseloven strammes?", og der inviteres to *advokater*, der henholdsvis er for og imod, til at belyse spørgsmålet. Hver advokat indkalder tre *vidner*, der skal svare på spørgsmål fra advokaten, og som senere kommer til modafhøring hos den anden advokat. Hver advokat begynder debatten med en kort præsentation af sine påstande, og debatten afsluttes med en kort opsummering fra hver af de to advokater. Debattens *dommere*, 100 tilfældigt udvalgte borgere, stemmer efter advokaternes startindlæg og efter advokaternes slutindlæg. Til debattens spørgsmål kan de enten svare ja, nej eller ved ikke. Til slut opgøres, hvor mange stemmer, der har rykket sig i løbet af debatten. Det er disse ændringer i stemmeafgivelsen, som udgør grundlaget for undersøgelsen i *Retorik der flytter stemmer*. Gennem statistiske beregninger undersøges det, om bestemte argumenter eller retoriske virkemidler har haft positiv eller negativ effekt på stemmeafgivelsen.

Positivismens kritik af

Retorik der flytter stemmer

På overfladen ligner *Retorik der flytter stemmers* metode ganske godt den positivisternes foreskriver. Forfatterne gør sig nogle observationer og forsøger at udbygge eventuelle regulariteter i datamaterialet til lovmæssighe-

der. For eksempel undersøges kropssproget, og der ses på, om et bestemt kropssprog afføder bestemte reaktioner hos publikum med hensyn til tilslutning. Hvis det inden for statistikkens love viser sig, at de to ting samvarierer, kan der siges at være afsløret en lovmæssighed. Samvarierer de to ting ikke, kan en forbindelse mellem kropssprog og persuasio afvises.

Ved nærmere eftersyn viser det sig, at *Retorik der flytter stemmer* har nogle mangler i forhold til positivismens krav. Som beskrevet tidligere er den ideelle form for undersøgelser dem, hvor det er muligt at isolere de objekter, man gerne vil undersøge. Dette gøres for at udelukke udefrakommende faktorer, så de ikke forstyrrer datamaterialet. Herved sikrer man sig, at de målinger, man får, kun afspejler egenskaber ved de studerede objekter. I denne forbindelse melder der sig to problemer for *Retorik der flytter stemmer*. Det første er, hvor mange objekter, der skal analyseres, og det andet er, hvor mange variable datamaterialet forventes at kunne forklare. Dette vil jeg nu belyse.

Forfatterne til *Retorik der flytter stemmer* har valgt at se afstemningsresultaterne som udtryk for, hvor godt en advokat klarer sig i debatten. Spørgsmålet er, om stemmeafgivelsen kan siges udelukkende at afspejle advokaternes brug af argumenter og virkemidler. Er advokaternes handlinger isoleret fra resten af debatten? At en advokat får stemmemæssig fremgang bundet selvfølgelig til en vis grad i, hvad denne advokat har sagt og gjort, men vel også i, hvad hans modpart, hans vidner og hans modparts vidner har sagt og gjort. Advokaternes handlinger i *Bytinget* kan ikke på rimelig måde isoleres fra de øvrige aktive deltagere, så forfatterne til *Retorik der flytter stemmer* undersøger ét objekt (advokaterne) ud fra resultater, som skyldes flere objekters indvirkning (de øvrige deltagere).

Et andet problem i denne forbindelse er, hvorvidt de argumenter og virkemidler, der undersøges, er blevet isoleret. Et sted i bogen undersøges det, hvorvidt der er forskel på, om advokaten i sit slutindlæg følger op på sit startindlæg eller ej.³ Problemstillingen, der

motiverer denne test, kan ikke drages i tvivl, nemlig efterprøvningen af recapitulatio-effekt, men afstemningsresultatet, som bruges som statistisk grundlag, er resultatet af hele debatten og ikke blot af *recapitulatio*-effekt. Igen virker det ikke forsvarligt at se bort fra den afhøring af vidner, som ligger imellem start- og slutindlæg, og man må sætte spørgsmålstegn ved, om afstemningsresultaterne kan afspejle så detaljerede og løsrævne aspekter ved debatten. Det virker meningsløst at forsøge at kæde en lille del af debatten sammen med resultatet og se stort på alt det foregående. Ikke overraskende finder forfatterne ingen signifikant sammenhæng med hensyn til *recapitulatio*, men at det overhovedet forsøges, afslører en tvivlsom tilgang til datamaterialet.

At hverken advokaterne eller deres virkemidler kan isoleres bevirker, at de statistiske beregninger i *Retorik der flytter stemmer* får en tilfældig karakter. Hvis en advokat vinder sin debat, vil alt, hvad han eller hun har gjort i løbet af debatten, tælle positivt i enhver test, som denne advokat indgår i. Selv hvis advokaten sidder og piller næse, vil dette veje til den positive side. Problemet er, at næsepilleri og retoriske virkemidler ikke kan adskilles i *Bytingets* stemmeresultat!

Generelt for undersøgelsen i *Retorik der flytter stemmer* gælder det, at datamaterialet bliver brugt til at af- eller bekræfte hypoteser, som materialet ikke er i stand til at give svar på. I afstemningsresultaterne indgår summen af utallige faktorer, som spænder fra kropssprog til brug af eksempler, fra latter til visuelle hjælpemidler. Afstemningerne afspejler alle disse træk ved debatten, og bestemt ikke ét træk ad gangen, alt afhængigt af hvad forfatterne til *Retorik der flytter stemmer* vælger at se på. I brugen af positivismen overtræder *Retorik der flytter stemmer* de krav, der stilles til en sådan analyse, hvilket skaber de ovennævnte problemer.

Kritikken af positivismen

Hvis nu *Retorik der flytter stemmer* havde levet op til positivismens krav, havde forfatterne så været i stand til at forklare, hvordan retorikken som overbevisningskunst funge-

3 Jørgensen m.fl. (1994), side 283-284.

rer? I dette afsnit vil jeg argumentere for, at man må svare nej til ovenstående spørgsmål. Min kritik fokuserer på to aspekter ved positivismen, som jeg mener har afgørende betydning for dens begrænsninger som metodegrundlag for humanvidenskabelige undersøgelser. Det ene er, at positivismen er designet til at vise, *at* noget er tilfældet, men ikke *hvorfor*, og det andet er, at positivismen i sin natur er designet til at blive anvendt inden for naturvidenskaben.

At, men ikke hvorfor

Grundtanken i positivismen er, at vi skal observere de hændelser, der finder sted i den objektive verden. For at ordne de observationer, vi har foretaget, leder vi efter regelmæssigheder, som siges at afspejle naturens lovmæssigheder. Finder vi en regelmæssighed, siger vi, at det forholder sig sådan og sådan ude i verden. Herved har vi ikke forklaret, *hvorfor* den er der, men blot konstateret, *at* den er der.

Dette er et problem, da der ikke er nogen mekanisme i positivismen, der kan fortælle os om den regelmæssighed, vi finder og ophæver til lov, virkelig skyldes en dybere sammenhæng i verden eller blot er udtryk for en tilfældighed. Et illustrativt eksempel kommer fra 80'erne, hvor nogle statistikere morede sig med at korrelere antallet af børnefødsler og antallet af storke, der blev observeret i Danmark. Det viste sig, at de to tal samvarierede, hvilket var et statistisk bevis for hypotesen, at storken kom med børnene. Eksemplet viser det forhold, at selvom der ingen kausalitet findes mellem to variable, kan de tilfældigvis samvariare og derved lægges til grund for videnskabelige beviser inden for positivismen. Det store problem for positivismen er, at der er intet inden for positivismens egne regler, der kan afsløre fejlen. I tilfældet med storken er det vores sunde fornuft, der siger os, at noget er galt, men hvad med de tilfælde, hvor forbindelsen lyder plausibel, men ikke desto mindre er tilfældig?

Problemet ligger i, at de statistiske analyser, der er positivismens værktøj, ikke kan skelne mellem tilfældighed og kausalitet. Det skal

dog siges, at inden for de seneste år har adskillige statistikere arbejdet med metoder til at skelne mellem situationer, hvor en samvarians skyldes tilfældigheder, og hvor den skyldes en kausalitet.⁴ I samme åndedrag skal det siges, at disse metoder i deres rendyrkede form kun finder anvendelse inden for naturvidenskaben, mens de har sværere ved at opfylde deres mål, når de bevæger sig ind på human- og samfundsvidenskabernes område. Slår man op i en af statistikkens grundbøger står der at læse: "That correlation is not causation is perhaps the first thing that must be said."⁵ Det grundlæggende problem er, at vi ikke kan observere en kausalitet, vi kan ikke tage og føle på den. Vi kan blot antage, at den er der. Positivismen kan vise os, at der er en sammenhæng, men den kan ikke af- eller bevise en kausalitet. I videnskab vil der altid være antagelser, som ikke kan testes, antagelser som bunder i menneskets fornuft og verdensbillede, og det er i sidste ende disse, der er afgørende for, om vi opfatter noget som kausalt eller ej. Det er derfor, at forfatterne til *Retorik der flytter stemmer* vælger at fokusere på blandt andet recapitulatio og ikke næsepilleri, fordi der i deres, og i vores, verdensbillede er fornuft i det første, men ikke i det sidste. En fornuft, som ikke stammer fra den objektive verden, men fra os selv.

Det står hermed tilbage, at positivismen har det fundamentale problem, at den ikke kan garantere for rigtigheden i de lovmæssigheder, den finder. Vil man undersøge en regularitet nærmere og forklare, hvorfor den findes, må man ty til andre redskaber end dem, positivismen har til rådighed. Positivismen viser, *at* noget er tilfældet, men kan ikke forklare *hvorfor*. Den er som videnskabsteori deskriptiv og ikke forklarende. At der findes regulariteter i ens datamateriale er derfor i sig selv meget lidt anvendeligt, hvis det ikke foregående er blevet forklaret, *hvorfor* man må forvente denne regularitet. Og denne forklaring ligger uden for positivismens rækkevidde.

Til alt det ovenstående ville et naturligt spørgsmål være: Hvis kausalitet er så svær at

4 Se Holland (1986) for en diskussion af mulighederne og begrænsningerne af disse metoder.

5 Bernard (1982), side 387.

bevise, og hvis positivismen ikke forklarer de sammenhænge, vi finder, hvordan kan det så være, at positivismen har haft så stor en succes inden for naturvidenskaberne? Svaret på dette er for det første, at man inden for naturvidenskaberne har mulighed for at isolere og manipulere sit studieobjekt på næsten hvilken som helst måde, man ønsker, og for det andet, at naturvidenskaberne i bund og grund ikke er interesseret i *hvorfor*, men blot i *at*. Det er for eksempel tilfældet, at tyngdeloven eksisterer. Hvad det så skyldes er i og for sig irrelevant for forståelsen af loven. Om det er Gud eller underjordiske væsner ændrer ikke på naturvidenskabsmandens beregninger af for eksempel planeternes baner. I kraft af dette er der en væsensforskel mellem naturvidenskaben og humanvidenskaben, og vel at mærke en væsensforskel, som det er umuligt at bygge en metodisk bro over. Denne forskel vil blive klargjort i det følgende.

Det humanistiske studieobjekt

Det naturvidenskabelige studieobjekt består af 'døde' objekter, som ikke har mulighed for at handle, og som kun kan reagere på sine omgivelser i overensstemmelse med fysikkens og kemiens love. Dette fører til, at naturvidenskabsmanden kan *observere de hændelser*, som forårsages af naturens *lovmæssigheder*. Isolerer man naturens hændelser i forsøg og observerer objekternes reaktion, vil en eventuel regularitet i datamaterialet afspejle naturens lovmæssigheder. Naturvidenskabens studieobjekt og målsætning gør, at den kan leve med positivismens fejl, fordi naturvidenskaben, som før nævnt, kun er interesseret i at vide, *at* noget er tilfældet.

Går vi over til humanvidenskaben, ser sagerne anderledes ud. Det humanistiske studieobjekt er væsensforskelligt fra naturvidenskabens. For det første er mennesket, i modsætning til naturvidenskabens objekter, i stand til at handle ud fra sin egen vilje og derigennem ændre på sine omgivelser. Det er ikke kun naturens lovmæssigheder, der styrer menneskets adfærd. Selvom vi alle er underlagt behovet for at spise, sove, holde os varme om vinteren og så videre, er det næppe det,

som styrer os, når vi for eksempel holder en tale. Mennesket er i højere grad underlagt nogle sociale strukturer, som er under konstant forandring, og som det enkelte menneske mere eller mindre frit kan vælge at følge eller bryde.

For det andet må den humanistiske videnskabsmand selv være en del af det studerede, og selv tage aktivt del i sit studieobjekt. For eksempel må en retoriker være en del af samme sprogfællesskab som sine studieobjekter, og må til en vis grad forstå, hvordan pathos bruges i denne gruppe og hvilke topoi, der kan regnes for gældende. Det fører til, at den humanistiske videnskabsmand *deltager* i de *handlinger*, som de studerede mennesker udfører i med- og modspil i forhold til de sociale strukturer.

Dette er årsagen til, at humanistisk forskning, som for eksempel *Retorik der flytter stemmer*, ikke bør gøre brug af positivismen. Mennesker handler nemlig ikke regelmæssigt ud fra givne love. Mennesket er i stand til at tage stilling til sine omgivelser og kan derfor vælge at handle forskelligt fra situation til situation. To mennesker vil også sagtens kunne tænkes at handle forskelligt, selvom de blev anbragt i den samme situation. Regelmæssighed i et empirisk datamateriale er ikke nok for en humanvidenskabsmand, fordi de menneskelige handlinger ikke er regelmæssige. Dermed ikke sagt, at mennesket er en labil størrelse, der hele tiden skifter fra øst til vest, men blot at de ting, der forårsager menneskelige handlinger, meget sjældent giver sig til udtryk gennem en regelmæssig fysisk, stereotyp adfærd. Det er derfor forkert, når forfatterne til *Retorik der flytter stemmer* forsøger at måle, om det ene eller det andet retoriske virkemiddel har persuasiv effekt. Det samme virkemiddel har ikke samme effekt fra situation til situation. Taleren, som bruger virkemidlet, vil handle forskelligt alt efter den retoriske situation, og han eller hun kan følge eller bryde de gængse normer for en tales tilrettelæggelse. For eksempel kan recapitulatioen i visse situationer være fordelagtig, mens den i andre kan være en bagdel. Det persuasive ligger ikke i selve virkemidlerne, men i hvordan og hvornår taleren vælger

at bruge dem. Konklusionen må være, at positivismen ikke kan, og ikke skal, bruges inden for hverken retorikken eller de øvrige humanvidenskaber.

Videnskabsteoretiske alternativer

Med positivismen ude af billedet er det nødvendigt at opstille brugbare alternativer, som kan anvise humanvidenskaberne nye metodologiske veje. I det følgende vil jeg præsentere to videnskabsteoretiske retninger, som jeg mener vil kunne inspirere metodeovervejelserne inden for den humanistiske videnskab. De teorier, jeg vil gennemgå, er den kritiske realisme, som formuleret af Andrew Sayer, og hermeneutikken, som den fremstår gennem Hans-Georg Gadamer.

Kritisk realisme

En ivrig kritiker af positivismen inden for samfundsvidenskaberne har været englænderen Andrew Sayer, som igennem sit hovedværk *Method in social science*⁶ har forsøgt at påvise positivismens fejl og opstille et brugbart alternativ. Selvom Sayer koncentrerer sig om metoden inden for sociologien, kan hans analyse overføres til også at gælde humanvidenskaberne.

Sayer kalder sig selv realist, men det er ikke den form for realisme, som positivisterne benytter sig af, hvor de antager at alt, hvad vi ser, er direkte observationer af den objektive verden (direkte realisme). Sayer er tilhænger af den *kritiske* realisme. Grundforestillingen i kritisk realisme er, ligesom i direkte realisme, at der eksisterer en verden uafhængigt af os selv. Men i modsætning til den direkte realisme mener den kritiske udgave, at vi er forhindret i at observere verden, som den er i sig selv, på grund af fysiske og psykologiske begrænsninger i vores oplevelse af den. Det vi oplever, er altså ikke verden i sig selv, men derimod sansindtryk af verden, som er blevet farvet af vores perception. Opgaven for videnskaben bliver derfor at forsøge at indfange kendsgerninger om den objektive verden

ved at transcendere vores umiddelbare oplevelser af den.⁷

En af Sayers hovedpointer er, at studieobjekter ikke blot er noget, som er til for os at beskue, men noget, vi må fortolke for at kunne forstå. Grunden til at vi må fortolke på det vi ser er, at de lovmæssigheder, der optræder i verden, ikke viser sig gennem de hændelser, vi umiddelbart kan se, men skjuler sig i nogen bagvedliggende mekanismer. Disse mekanismer er noget, der ligger i ethvert objekt og definerer, hvad objektet er, hvad det kan gøre, og hvad det vil gøre i en given situation. Mekanismerne kan forklares som kausale kræfter eller tilbøjeligheder, som objektet har uafhængigt af omgivelserne. Hvorvidt disse kausale egenskaber udløses afhænger af konteksten. For eksempel har krudt egenskaben til at eksplodere liggende i sig til alle tider, men hvorvidt krudtet faktisk vil eksplodere afhænger af det kontingente forhold, at der sættes ild til det. Hvor positivisterne blot vil sige, *at* krudt eksploderer, når der sættes ild til det, vil Sayer lede efter de mekanismer, der forklarer *hvorfor*. Man kan altså ikke finde frem til et objekts egenskaber ved blot at observere objektet, da udløsningen af mekanismerne er kontingente. Derfor må man forsøge at forstå, hvordan en mekanisme virker, når man vil bedrive videnskab.

For at indkredse mekanismerne er det således nødvendigt at skelne mellem *nødvendige* og *kontingente* relationer mellem objekterne. En nødvendig relation er en, som uløseligt forbinder to objekter, mens objekter, som indgår i kontingente relationer uden problemer kan forklares uafhængigt af hinanden. Når jeg for eksempel køber ind, er forholdet mellem kassedamen og mig selv kontingent på den måde, at vores personer kan beskrives uden reference til hinanden, mens de roller, vi har i denne situation som henholdsvis køber og sælger, er nødvendige i forklaringen af markedsmekanismerne. At skelne mellem nødvendige og kontingente relationer er et krav for at kunne undgå den fejl, der ligger i positivismen, at den ikke kan forklare om en given regelmæssig relation mellem to objekter

7 For en gennemgang og diskussion af realismens udvikling, se Favrholt (1994), kap.3.

6 Sayer (1992).

afspejler en lovmæssighed eller blot en tilfældighed. For at finde ud af om relationer er nødvendige eller kontingente, kan man for eksempel spørge: Hvad forudsætter eksistensen af dette objekt? Kan det eksistere i sig selv? Hvad er det ved objektet, der gør, at det opfører sig sådan og sådan? Disse overvejelser kan måske virke lidt banale, men det er en typisk fejl ikke at skelne mellem disse to typer af relationer, når man bedriver videnskab.

For Sayer er det derfor af stor interesse at analysere den kontekst, som begivenhederne udspiller sig i. Formålet er at analysere sig frem til, hvad der er nødvendigt for forståelsen af studieobjekterne, og hvad der er kontingent. Især inden for humanvidenskaben er denne aktivitet påkrævet, da det, som tidligere nævnt, oftest er meget svært at isolere studieobjektet. Når forfatterne i *Retorik der flytter stemmer* kun bruger advokaterne som udgangspunkt for deres undersøgelse, skulle de, i følge Sayers anvisninger, først have undersøgt, hvilke relationer advokaterne indgik i med henholdsvis hinanden, vidnerne og publikum. Desuden burde de have undersøgt, om de parametre, de tog frem og undersøgte enkeltvis, havde nødvendige relationer til andre parametre. For eksempel er det svært at se på kropssproget uden at se på hvilke argumenter, kroppen forsøger at udtrykke, og det er svært at forstå argumenternes gennemslagskraft uden at forstå den pathos og ethos, de leveres med og så videre. Sayers simple spørgsmål ville have belyst disse forhold.

For at demonstrere sit alternativ til den

positivistiske metode deler Sayer videnskabelige undersøgelser ind i to kategorier: *Intensive* og *ekstensive*. Forskellen på de to er opført i nedenstående figur⁸.

Kigger vi først på den ekstensive undersøgelsesform, ser vi, at den svarer til den positivistiske metode. Den er velegnet til at finde ud af, hvor udbredt et givent fænomen er, men den kan ikke forklare hvorfor. Til at finde forklaringer på de fænomener, vi observerer, må vi bruge den intensive undersøgelsesform, som gennem nærstudier af få tilfælde forsøger at afdække de bagvedliggende mekanismer, der forårsager fænomenet.⁹

En positivistisk kritik af den intensive undersøgelse har været, at den ikke frembringer repræsentative resultater, der kan generaliseres, og derfor kan den ikke frembringe objektive sandheder. Sayers svar er, at resultaterne er objektive *selvom* de ikke er repræsentative. Formålet med den intensive undersøgelse er at påvise bagvedliggende mekanismer, som alle objekter er underlagt og derfor kan resultaterne overføres til andre sammenhænge. En god undersøgelse er ifølge Sayer én, der finder frem til gyldige mekanismer og hvordan disse mekanismer virker under forskellige omstændigheder.¹⁰

Mekanismerne finder vi frem til ved at fortolke begivenhederne. Sayer skriver: "We must understand what people understand, mean or intend by their actions and not merely rely on measurements of their overt physical behaviour."¹¹ Hvordan en sådan fortolkning

Undersøgelsesform	Intensiv	Ekstensiv
Undersøgelsesspørgsmål	Hvordan virker en proces i et specifikt eller få specifikke tilfælde?	Hvilke regelmæssige mønstre udviser populationen? Hvor udbredt er et bestemt karaktertræk?
Forklaringstype	Kausal forklaring af objekter eller begivenheder, dog ikke nødvendigvis repræsentative	Deskriptive, repræsentative generalisationer, uden forklaringsdybde
Metode	Kvalitativ analyse. Studie af individuelle agenter i deres kontekst. Interaktive interviews	Statistisk analyse. Storskala undersøgelse af repræsentativ gruppe. Spørgeskemaer og standardiserede interviews
Begrænsning	Ikke repræsentative	Begrænset forklaringskraft

8 Sayer (1992), side 243.

9 Sayer (1992), side 242.

10 Sayer (1997), side 118.

11 Sayer (1997), side 117.

12 Klausen (1996).

skal se ud, giver Sayer dog ikke noget konkret svar på. For at finde et sådant svar må vi vende os mod hermeneutikken.

Hermeneutikken

Hermeneutikken var oprindelig en videnskab, hvis formål var at fortolke Biblen. Siden er den blevet udvidet til at omhandle tekstfortolkning i al almindelighed. Med Gadamer *Wahrheit und Methode* (1989) blev hermeneutikken radikalt ændret og gjort til et eksistentielt grundvilkår for mennesket. Gadamer satte et skel op mellem hermeneutikken som erkendelsesmæssigt grundlag og som metode for videnskaben og mente, at det ene udelukkede det andet.¹² Jeg vil ikke tage stilling til denne distinktion hos Gadamer, men blot anvende hans tanker om forudsætningerne for fortolkning og forståelse, som de kommer til udtryk i hans bog, til at beskrive den fortolkningsituation, ethvert menneske må befinde sig i, når han eller hun vil undersøge et fænomen. Det følgende er taget fra *Wahrheit und metode*.¹³

Som mennesker er vores forståelse af verden bestemt af en mængde forhold: Vores opdragelse, vores skolegang, vores omgangskreds og så videre. Den forståelse af verdens indretning, som disse forhold giver os, kalder Gadamer for vores *horisont*. Inden for grænserne af denne horisont ligger vores muligheder for at forstå verden. Når vi møder forskellige fænomener, bruger vi som udgangspunkt vores horisont som fortolkningsramme og udkaster en for-forståelse af fænomenet på baggrund af horisonten. Denne for-forståelse af verden har karakter af en fordom. Ikke fordom forstået som unuancerede og forstokkede holdninger over for forskellige emner eller personer, sådan som vi bruger ordet til daglig, men forstået som en for-dom, en foreløbig dom, der kommer før den endelige. Disse for-domme er det, som ordner verden for os, er det som sætter system i vores horisont. Når man ofte har afskrevet den neutrale videnskabsmand, som blot observerede verden, som en *tabula rasa*,

er det på grund af, at videnskabsmanden har brug for fordomme til at kunne iagttage verden og til at kunne opstille hypoteser. Opgaven er at gøre sig sine for-domme bevidste og være åben over for muligheden af, at de fænomener, man møder, kan ændre ens opfattelse af verden.

Når vi møder et fænomen, vil vi, på baggrund af for-dommene, allerede have en forestilling om, hvordan fænomenet skal forstås i sin helhed. Men efterhånden som vi undersøger fænomenet nærmere, bliver vi hele tiden tvunget til at korrigere vores opfattelse af helheden på baggrund af det, vi finder ud af om delene, ligesom vi kun kan finde mening i delene på baggrund af vores forestilling om helheden. Begrebet 'Den hermeneutiske cirkel' dækker over denne bevægelse mellem delene og helheden. Cirklen er det, som bringer vores horisont i overensstemmelse med den rette forståelse af fænomenet. Ved at sætte vores for-domme på spil bliver de hele tiden korigeret, hvorved vores horisont nuanceres mere og mere, og vores forståelse af verden uddybes.

Hvis denne version af hermeneutikken accepteres som grundlaget for forståelsen af verden, får det nogle vidtrækkende konsekvenser for, hvad videnskab er. Sandheden bliver med Gadamer omformuleret fra at være korrespondens mellem den objektive virkelighed og vores forståelse af den, til at være kohærens mellem vores horisont, vores for-domme og de fænomener, vi møder. Den endelige dom opstår i et dialektisk forhold mellem vores for-domme og de korrektioner af vores for-domme, den hermeneutiske cirkel frembringer. Sandhedens forankring ligger ikke længere i den objektive verden uden for os, men i den måde fænomenerne fremstår for os. Sandheden bliver placeret i den menneskelige fænomenologi.

Kan de forenes?

Hensigten med de to foregående afsnit har været at vise nogle alternative veje inden for den videnskabelige metode i forhold til positivismen. Sayers kritiske realisme baner vejen for det intensive studie, mens Gadamer's hermeneutik anviser et grundlag for et sådant

¹³ Gadamer (1989), side 265-307, engelsk oversættelse.

¹⁴ Kuhn (1995), se for eksempel side 208-210.

studie, et grundlag der baserer sig på forståelse og fortolkning. Begge gennemgange har været skematiske nærmere end uddybende. Desuden har fremstillingen dækket over en modstrid mellem det verdenssyn, som Sayer og Gadamer hver især har.

Gadamer ville formodentlig ryste på hovedet af Sayers forsøg på at afdække 'den objektive verden' og 'de objektive mekanismer', men står Sayer så stejlt på det objektive, sådan som hans tilslutning til den kritiske realisme foranlediger os til at tro? Sayer har som udgangspunkt accepteret, at der er en barriere mellem os og verden. Desuden forankrer Sayer en stor del af sin analyse i fortolkning. Godt nok ønsker Sayer at fortolke det objektive frem, men enhver fortolkning bunder i fortolkeren og ikke i det objektive. En fortolkning bunder i fortolkerens placering i verden, eller med Gadammers udtryk, i fortolkerens horisont. På baggrund af dette må man rejse spørgsmålet: Er disse fortolkninger så ikke mere et produkt af, hvordan mennesket opfatter verden, end af objektive, kausale kræfter i en verden, vi ikke kan nå? Er svaret bekræftende, nærmer vi os en fænomenologi som den, der karakteriserer hermeneutikken. Hvis denne opblødning af Sayers fokus på det objektive kan gennemføres, vil der være banet vej for, at hans anbefaling af den intensive undersøgelsesform kan overføres til en videnskabsteori, der baserer sig på hermeneutikken. Herved ville hermeneutikken blive beriget med nogle meget håndfaste metodeanvisninger, som kunne styrke den i bestræbelserne på af blive et stærkt alternativ til positivismen.

Vender vi bøtten og ser på, hvad Sayer ville indvende mod Gadamer, ville det formodentlig være, at Gadamer relativiserer sandheden til i bund og grund blot at være, hvordan vi hver især oplever verden gennem vores horisont, og herved mistes forbindelsen til den objektive verden, som den kritiske realist forsøger at indfange. Men er der bund i denne anklage? Selvom alle mennesker ser verden gennem lige præcis deres horisont, kan det jo sagtens være, at andre mennesker ser de samme ting i den horisont, som er deres. Man kunne tale om et horisontfællesskab. Der synes ikke at

være noget i vejen for, at forskellige horisonter kan have nogle grundlæggende træk til fælles, som kan danne basis for en rationel afvejning af, hvad der er rigtigt og forkert, eller endda sandt og falsk. For eksempel har vi alle en opfattelse af farven rød. Selvom vi ikke kan se andre menneskers oplevelse af rød, mener vi alligevel at kunne opstille kriterier for, hvornår farven rød bruges korrekt af andre mennesker. Faktisk er vi så sikre i vores sag, at vi kan udskille de mennesker, som oplever farver anderledes end os selv og benævne dem farveblinde. På lignende måder synes der ikke at være noget i vejen for, at det forholder sig ligesådan med langt de fleste andre fænomener, vi oplever. På samme måde som man kan definere sandhedskriterierne for farven rød, kan man også opstille kriterier for alle andre fænomener og derved få et sandhedskriterie uden den gængse reference til den uopnåelige, objektive verden. Selvfølgelig kan man stadig beskyldes et sådant sandhedssyn for relativisme, men umiddelbart synes vores brug af rød langt fra at være relativt. At forståelsen af et fænomen kan forandre sig, for eksempel ved at der opstår modstrid mellem for-dommene og fænomenet, leder ikke nødvendigvis til relativisme. Kuhn har i sin bog *Videnskabens revolutioner* vist, at selvom naturvidenskaben utallige gange har ændret sit syn på, hvordan virkeligheder er skruet sammen, er dette langt fra lig relativisme.¹⁴ Når en naturvidenskabelig teori ændres eller undergår et paradigmeskift, kalder man derfor ikke den nye teori for relativ, men for mere troværdig, mere oplyst. Ifølge Kuhn synes naturvidenskaben selv at bekræfte forestillingen om horisontfællesskaber og deres foranderlighed – uden at det af den grund fører til en afvisning af naturvidenskabens opdagelser på grund af relativisme. Disse overvejelser skal ikke forfølges nærmere her, men det skulle gerne stå klart, at der synes at være muligheder for en anden opfattelse af videnskab og af verden end den, der i øjeblikket dominerer horisontfællesskabet, nemlig positivismen.

I forbindelse med opgøret med positivismen og indkredsningen af et alternativ, mang-

¹⁴ Vico (1990), side 14.

ler der endnu en vigtig brik. Indtil nu har jeg omtalt retorik som blot et fag inden for humanvidenskaben, et fag der beskæftiger sig med overbevisningens kunst. Retorikken er dog mere end det 'håndværksmæssige' og persuasive. Retorikken er også et erkendelsesmæssigt redskab på linje med filosofien og logikken. Man kan derfor skelne mellem den persuasive retorik, som er et fag inden for humanvidenskaben, og den metodiske retorik, som har en fundamental plads i menneskets erkendelse af verden. Det er denne metodiske retorik, som er den sidste brik i alternativet til positivismen, og det er dette aspekt resten af artiklen vil rette sig imod. Når ordet 'retorik' bruges i det følgende, menes der den metodiske retorik, med mindre andet er fremført.

Vico og Grassi

Giambattista Vico og Ernesto Grassi er begge eksponenter for en forståelse af retorik som en erkendelsesmæssig modpol til Descartes og scientismen, og dermed også til positivismen. Deres bidrag til denne grundlæggende forståelse af vores erkendelse er vigtige elementer i opbygningen af en videnskabsteori for humanvidenskaberne.

Ingenium og metaforen

I sin berømte tale ved universitetet i Napoli fra 1708, *De nostri temporis studiorum ratione* (om vor tids studiemetode), går Vico i rette med de regler og ideer, Descartes har stillet op for videnskaben. Vicos anke er, at selvom den rationelle metode har vist sig umådelig stærk på mange områder, overser den vigtige aspekter ved den menneskelige erkendelse. Descartes anser videnskab for en disciplin, der udelukkende består i at kritisere argumenter og drage logiske slutninger. Over for dette indvender Vico, at vi må kende verden, før vi fælder domme over den. Opfindelsen af argumenter kommer før bedømmelsen af deres validitet.¹⁵ Vico henviser her til den skabende funktion, der ligger i inventio-fasen, hvor man udfinder og opfinder argumenter

for og imod et givent forhold. Det er igennem denne skabende funktion, at mennesket udvider sin horisont og sin viden om verden. Ved at scientismen slavisk går frem trin for trin via den logisk-deduktive metode, hvor det nye hele tiden følger med tvingende nødvendighed, finder scientismen ikke andet end det, der allerede ligger i de grundlæggende præmisser. Den finder ikke andet, end hvad der ligger for fødderne af den, og herved beskæres den menneskelige evne til at finde nye sammenhænge, ny viden.

Ifølge Vico er drivkraften for erkendelsen *ingenium*, menneskets evne til at se analogier mellem ting, som ligger langt fra hinanden, og som umiddelbart synes usammenlignelige, men som bibringer os nye aspekter og nye måder at anskue verden på, når de sættes sammen.¹⁶ Ingenium er evnen til at kunne forstå, hvad der er fælles i ideer, oplevelser og objekter, og som herigennem skaber de relationer mellem objekter, som ordner verden for os. Det vigtigste redskab for ingenium er metaforen, fordi den er det sproglige udtryk for sammenbringningen af to umiddelbart uforlignelige størrelser med det formål at belyse et aspekt ved verden. En metafor tillader os at se verden med ord og lave nye forbindelser i vores oplevelser, som vi ikke før har lavet. Metaforen, som udtrykker ingenium, er nødvendig for at kunne tænke nye tanker.¹⁷

Det er både Vicos og Grassis opfattelse, at verden afdækkes gennem metaforen. Ved at sammenligne noget fuldstændigt nyt med noget, man kender godt, kan man forstå det nye på baggrund af det gamle. Ikke forstået sådan, at det nye bliver identisk med det gamle og velkendte, men at de relationer, det nye har til sine omgivelser, forstås og fortolkes ud fra relationer, man kender andre steder fra. Vico anser sprogets oprindelse som netop den proces, hvorigennem den viden, man havde om sig selv, blev overført til naturen for at beskrive dens egenskaber.¹⁸

Ord som bjergryg, flodmunding er blevet sammensat i en sammensmeltning af det

¹⁵ Foss (1991), side 151-152.

¹⁶ Jørgensen, A. (1992), side 68. Se også Fehr (1997).

¹⁷ Grassi (1998), side 15, min kursivering.

ukendte og det velkendte, ligesom udtryk-
ke "markens *frugtbarhed*" og "skovens *ro*"
også er en kombination af menneskelige
egenskaber og det nye, som man ville forklare.
Disse metaforer er i dag 'døde', hvilket vil
sige, at de blot bekræfter en allerede erkendt
relation i verden, idet de er blevet accepteret
og inkorporeret i vores sprogbrug.

For at føre Vicos analyse ind i 1900-tallet kan
man kigge på fysikkens metaforer. Lysets og
elektronernes bevægelser bliver beskrevet
som henholdsvis lysbølger og kvantespring.
Bølger er noget, der findes i vand, og at springe
er noget dyr og mennesker giver sig af
med. Men i lyset og i elektronerne er der
nogen egenskaber, som vi forstår ved at over-
føre vores forståelse af bølger og af spring til
de to fænomener gennem metaforen. Disse
metaforer er i dag døde, og det kan derfor
være svært at se dem som metaforer, fordi vi
til fulde har accepteret betegnelserne lys-
bølger og kvantespring, men eksemplerne
viser, at selv i vores dage bruges metaforen til
at forklare de nye fænomener, vi møder, også
dem vi møder i naturvidenskaben!

Udover at have egenskaben at bringe nye
sammenhænge frem for vores øjne, har meta-
foren også en mere fundamental egenskab –
den er vores 'link' til verden. Hele vores sprog
er en metafor i sig selv, idet sansindtryk bli-
ver oversat til menneskelige begreber gen-
nem en metafor-lignende proces. Når vi for
eksempel ser et træ, er det vores genkendelse
gennem metaforen, der forbinder det sans-
indtryk, vi har af træet med den forståelse, vi
generelt har af træer. Vi ser sammenligningen
mellem det nye (det sansede træ) med det
gamle (vores forståelse af træer). Denne
opfattelse kommer meget klart til syne i Gras-
sis artikel *Retorik og Filosofi*, hvori han rede-
gør for metaforen som noget grundlæggende
i mennesket:

[...] det at se og opfatte genstande består i at
reducere sansfænomener til former for
mening i det levende væsen, og denne redu-
ceren består i at overføre mening til sans-
fænomener. Det er kun igennem denne 'over-
føren' at vi kan erkende om fænomener ligner

eller ikke ligner hinanden, og om vi kan bruge
dem til noget i vores menneskelige tilværelse.
For overhovedet at foretage 'sansmæssige'
observationer er vi tvunget til at 'gribe tilbage'
efter noget at overføre, efter en *metafor*.¹⁹

Uden at skulle drive analogien for vidt, minder
Grassis opfattelse af, hvordan vi erkender ver-
den, om den hermeneutiske cirkel, hvor vi
udkaster en for-forståelse af fænomenet
(metaforen), som så hjælper os til en forståelse
af fænomenet (som vi så det i eksemplet
med lysbølger og kvantespring), uden at det
reducerer fænomenet til at være lig vores for-
forståelse (ligesom lysbølger ikke er det samme
som bølger i vandet). Hvor horisonten sætter
grænserne for vores forståelse, er meta-
foren nøglen til dens udvidelse og til at kunne
forstå verden.

Ligeledes kan vi nu se, hvorfor den kritiske
realisme må operere med et skel mellem den
objektive verden og vores forestillinger om
den. Sansindtryk bliver nemlig først forståelige
for mennesket efter, at vi har overført en
mening til dem gennem metaforen. Det er
dog en fejl, når den kritiske realisme tror, at vi
nogensinde kan overskride dette skel mellem
det objektive og det menneskeliggjorte, fordi
en verden uden det menneskelige sprog til at
ordne den for os vil være umulig at forstå og
umulig at se nogen mening i. Vico udtrykte
dette forhold i den berømte sætning *verum et
factum convertuntur* (sandheden er ensbety-
dende med det gjorte). Vi forstår kun, hvad vi
selv har frembragt, eller for at bruge Jørgen
Fafners formulering "Vi forstår verden i og
med at vi taler om den"²⁰. Det er derfor en
utopi, når positivisterne, og realisterne gene-
relt, forestiller sig, at vi kan nå ud til verden,
som den er i sig selv uden reference til men-
nesket. Vi må tage udgangspunkt i os selv, når
vi vil forstå verden, og ikke bilde os selv ind, at
vi kan være neutrale observatører til en objek-
tiv verden. Når positivisterne forsøger at over-
skride skellet mellem verden og os, forsøger
de i virkeligheden det umulige: at overskride
selve det at være menneskelig.

20 Fafner (1982), side 236

21 Grassi (1998), side 16.

Det retoriske sprog

Denne forståelse af metaforen som grundlæggende for erkendelsen får store konsekvenser for hele det scientistiske projekt. Scientismen antager, at dens grundpræmisser bygger på eviggyldige sandheder, hvorfra alt andet kan deduceres. Grassi stiller hertil spørgsmålet: Hvorfra kommer disse grundpræmisser? De kan nemlig ikke være resultatet af en rationel deduktiv proces, da grundpræmisserne jo ligger før denne. Derfor må de komme et helt andet sted fra. Grassi mener, at svaret findes i metaforen. Først efter den erkendelse, som ingenium og metaforen tilvejebringer, kan scientismen bygge sine antagelser ovenpå, men den ikke-rationelle og ikke-deduktive proces, der ligger før den rationelt-deduktive metode, må scientisterne acceptere.²¹ Det er i den manglende erkendelse af dette, at scientismen har sin svaghed. I troen på det rigtige i deres formelle argumentrækker lægger scientisterne ikke mærke til den beskaffenhed, deres fundament har.²²

For at rode bod på scientisternes fejltagelser genintroducerer Grassi retorikken, ikke som anvisningen på, hvordan man overbeviser, men som den videnskab, der konstituerer fundamentet for den menneskelige tanke.²³ For at vise dette forhold skelner Grassi mellem to former for sprog: det rationelle og det retoriske. Det rationelle sprog benytter sig af deduktion og har til formål at demonstrere logiske sammenhænge. Det er 'lukket' i den forstand, at kun deduktive begreber er tilladt, og at man kun kan udlede forhold, som allerede ligger i grundpræmisserne. Over for det rationelle sprog står det retoriske. I modsætning til det rationelle er det retoriske sprog 'åbent', idet det blandt andet igennem metaforen forsøger at vise noget nyt eller lade noget nyt komme tilsyne.

Det retoriske sprog har en forrang frem for det rationelle, idet det retoriske sprog gennem sine metaforer giver mening til den empiriske, objektive verden, som tankerne først derefter kan tage fat på og udlede andre

gyldige argumenter ud fra. Hvor det rationelle sprog er monologisk i sin karakter og hævet over konteksten, idet det forsøger at skabe universelle generaliseringer, er det retoriske sprog stærkt forankret i praksis, i den momentane kontekst. Retorikken kan ikke løsrives fra sin kontekst og vil derfor altid have karakter af at være i dialog med sine omgivelser.²⁴

Det rationelle sprog er altså underlagt og sekundært i forhold til det retoriske. Den fejl Descartes, scientisterne og positivisterne begår, er at tro, at det er det rationelle sprog, som er det egentlige. For gør man det, foranlediges man til at tro, at erkendelsen kan overskride det kontekstuelle og det skabende, som er indlejret i det retoriske sprog – kort sagt, man tror, at man kan overskride det menneskelige.

Gennem deres tanker og ideer anviser Vico og Grassi en vej, der kan føre retorikken som metode ind i kernen af al erkendelse. Det verdenssyn og den opfattelse af erkendelse, som Vico og Grassi repræsenterer, er dog ustandseligt blevet beskyldt for at føre til subjektivism og relativisme, og klandres derfor for ikke at føre til 'ægte' videnskab. Skal retorikken som metode gøre sig nogle forhåbninger om at blive anerkendt som et modstykke til scientismen og positivismen, må disse anklager tilbagevises.

Desuden må det stå klart, at hvis Vicos og Grassis tanker skal vinde indpas i en verden, der er domineret af Descartes og scientismen, må de vise sig brugbare på mere end blot det teoretiske plan. Derfor må deres ideer kunne gøres anvendelige på en overbevisende måde, og de må kunne løse nogle af de praktiske problemer, som positivismen lider under. Jeg vil først se på kritikken og derefter vende mig mod den praktiske anvendelse af retorik som videnskabelig metode.

Subjektivisme og relativisme

Tager vi subjektivisme først må man spørge, om det virkelig forholder sig sådan, at man i en verden opbygget efter den retoriske erkendelsesteori vil gå rundt i sin egen lille boble

22 Vico (1990), side 21-22.

23 Grassi (1998), side 7-8.

24 Foss (1991), side 157.

25 Dansk parti på den yderste venstrefløj.

med sit eget lille, unikke verdensbillede? Det er allerede blevet antydnet, at der kan være en sammenhæng mellem hermeneutikken og metaforen. I og med vi udkaster en forforståelse, skaber metaforen relationer mellem objektet og tidligere erkendte objekter, som gør det muligt for os at forstå det nye objekt. Når det gælder døde objekter, er det suverænt den enkelte beskuer, der skaber metaforen og derfor også skaber de forbindelser, som objektet indgår i. Men herved bliver metaforen ikke blot en subjektiv projicering af individets verdensforståelse over på objektet. For at metaforen kan accepteres som gyldig, må den først have gennemgået en art test i det sprogfællesskab, som den er blevet skabt i. Lysbølger blev først anerkendt som lysbølger, da ligheden mellem lysets egenskaber og vandets bølger var blevet accepteret af det sprogfællesskab, som består af fysikere og andre, der beskæftigede sig med emnet. Det er først, når en metafor er blevet optaget i et sprogfællesskab, eller med andre ord et horisontfællesskab, at den begynder at antage kvaliteter, der gør den åben over for gyldighedskrav såsom sand og falsk. Når det gælder mennesker, er det igen igennem metaforen, at vi forstår den andens ytringer og handlinger, men her har 'objektet' en stemme, hvormed den kan sanktionere vores metaforer øjeblikkeligt, hvis de skulle bevæge sig alt for langt væk fra det intenderede. Metaforen kommer ind som det, der forbinder vores horisont og omverden, ved at iklæde omverdenen en fænomenologi, som er forståelig for os, og som vi kan holde vores fordomme op imod. Men før en metafor accepteres som erkendelse, må den først have været sanktioneret af andre medlemmer af sprog- og horisontfællesskabet. Derfor kan den retoriske erkendelse ikke beskyldes for at føre til subjektivismen.

Vender vi os mod det andet kritikpunkt, er hermeneutikken og den form for videnskab, som denne artikel har plæderet for, ofte blevet beskyldt for relativisme og mangel på kontakt med den virkelige verden. Den verdensanskuelse, som er blevet beskrevet ovenfor under overskriften *Vico og Grassi*, skulle gerne vise, at disse beskyldninger er forkerte og bunder i en falsk opfattelse af verden. Det er

sandt, når kritikerne af den retoriske metode siger, at sandheden kommer til at afhænge af, hvordan mennesket vælger at udlægge verden, men det er ikke sandt at denne udlægning er relativ. Man skal her huske på, at den forståelse, vi har af verden omkring os, stammer fra sanseindtryk af den objektive verden, men at vi ikke forstår disse indtryk, før vi har menneskeliggjort dem gennem metaforen. Som før beskrevet er den objektive verden i sig selv uforståelig for mennesket, så hvordan verden opleves er derfor naturligt et produkt af, hvilke metaforer vi skaber til at menneskeliggøre verden. Den relativisme, som retorikken beskyldes for, er dog ikke et produkt af dette forhold. En metafor bunder i den virkelige, objektive verden og kan derfor ikke være relativ. Et givent sanseindtryk kan fortolkes gennem et utal af metaforer, men ikke hvilken som helst metafor. At en sten falder mod jorden, hvis den slippes i luften, kan forklares og er blevet forklaret på utallige måder. Men uanset hvilken forklaring, vi giver, kan vi ikke få stenen til at blive svævende i luften, hvilket jo ville være konsekvensen, hvis vores verdensbillede var fuldstændig relativt og uden kontakt med virkeligheden. De forklaringer, vi giver af verden, er menneskeskabte, de afspejler i høj grad det sprog- og horisontfællesskab, de er blevet skabt i, og de kan omstødes af selvsamme fællesskab, hvis fællesskabet ønsker det eller finder grund til det, men de er ikke relative! Og de er heller ikke uden kontakt med virkeligheden. Snarere er det kritikerne af den retoriske verdensbillede, der er uden kontakt til virkeligheden, idet de forestiller sig, at erkendelse kan undslippe den menneskelige fænomenologi.

Metodepraksis

Tidligere skelnede jeg mellem metodisk og persuasiv retorik, hvor den metodiske retorik refererede til den erkendelsesmæssige side af retorikken som udtrykt af Vico og Grassi, mens den persuasive retorik var den 'håndværksmæssige' side, hvor blandt andet læren om virkemidler hører hjemme. I det følgende, hvor den metodiske retorik skal demonstrere nogle af sine praktiske anvendelsesmulighe-

der, vil det stå klart, at det er den persuasive retorik, som besidder det værktøj, der kan gøre den metodiske retorik praktisk anvendelig, hvorved den metodiske og den persuasive retorik smelter sammen igen på bedste vis.

Et af problemerne for positivismen var vanskeligheden ved at begrunde, at det nu også var de rigtige variable, der blev parret. Hvor positivismen mangler argumenter, som kan forklare, hvorfor to variable skulle passe sammen, har den persuasive retorik redskaberne til at argumentere for de sandsynlige relationer, der kunne være mellem de to variable. Dette er en af årsagerne til at forfatterne til *Retorik der flytter stemmer* vælger at undersøge sammenhængen mellem de klassiske retoriske virkemidler og effekten på tilhørertilslutningen, og ikke mellem næsepilleri og tilhørertilslutning. Hvor det første giver mening for os, er det sidste blot nonsens. Men det er kun den persuasive retorik, der kan forklare os dette, fordi den er trænet i at finde argumenter for og imod en sag – i dette tilfælde om de to variable bør forsøges korreleret. Og den argumentation kan positivismen ikke deltage i. Den persuasive retorik kan ikke fjerne alle fejlene ved statistiske korrelationer, men den kan gøre valget af variable mere velovervejet, og den muliggør en diskussion af de forskellige hypoteser, som vil kunne forklare datamaterialet. Den proces, som Sayer introducerer med sin intensive undersøgelse, er for en stor del en retorisk proces, hvor gyldige argumenter for og imod eventuelle sammenhænge udfindes.

Statistikken vil dog stadig have sine fejl, idet konteksten altid vil spille ind på datamaterialet, og det vil derfor oftest være umuligt at finde regelmæssigheder, sådan som den statistiske metode er skabt til. Vi så hos Sayer, at der bør lægges stor vægt på den kontekst, som et fænomen optræder i, når man vil undersøge det. For naturvidenskaben er det forholdsvis let at isolere studieobjektet fra omgivelserne, mens dette er næsten umuligt i humanvidenskaberne. Men igen kan den persuasive retorik udvise en styrke over for disse problemer. En stor del af denne går netop ud på at kunne analysere konteksten. Når en tale

skal skrives, eller når den skal analyseres, er det vigtigt at have forstået hele konteksten. Til dette formål har den persuasive retorik skabt *det retoriske pentagram*, der sikrer, at den, som vil forstå en situation fuldt ud, får hele konteksten med. Analysen af komplekse fænomener i en kontekstafhængig situation kan næsten siges at være en hjørnesten i den persuasive retoriks tradition. Til at indfange det unikke i det humanistiske studieobjekt virker retorikkens redskaber derfor særdeles egnete.

Til at indfange de strukturer og mekanismer, der ligger bag den umiddelbare sociale handling, har den persuasive retorik ligeledes et stærkt værktøj – nemlig læren om topoi. Ved at bruge forskellige topoi, som er kendt og accepteret af de fleste, har taleren lettere ved vinde tilslutning til sine argumenter. Men da topoi består af et sammensurium af konsoliderede normer, fælles verdensanskuelser og accepterede sociale strukturer, kan denne viden om topoi også bruges som en direkte indgang til disse. Hvis man forstår, hvilke topoi et givent menneske tilslutter sig, har man et redskab til at fortolke, hvorfor folk handler som de gør. For eksempel kan udtalelsen "Vi kan ikke acceptere EUs flygtningepolitik" stamme fra et folketingsmedlem fra både Enhedslisten²⁵ og Dansk Folkeparti²⁶. Men når man ser på de topoi, der bruges for at underbygge denne udtalelse, henholdsvis "Vi vil ikke have et lukket Fort Europa" og "Vi vil ikke have, at de fremmede strømmer ind over grænsen", vil de to folketingsmedlemmers forskellighed afsløre sig, og man vil have langt nemmere ved den efterfølgende fortolkning af deres holdninger.

Opsummering

Selvom *Retorik der flytter stemmer* ikke fandt nogen sammenhæng mellem en recapitulatio og overbevisning, tror jeg alligevel, at det er en god ide at slutte denne artikel af med, i hovedtræk, at ridse de væsentligste pointer op.

Positivismen som metodegrundlag har nogle alvorlige mangler. For det første kan

²⁶ Dansk parti på den yderste højrefløj.

positivismen kun vise, *at* noget er tilfældet, men ikke forklare *hvorfor*. I forlængelse af dette er det heller ikke muligt for positivismen at afgøre, om de regulariteter, som positivismen er skabt til at finde, afspejler nødvendige relationer eller blot tilfældige og kontingente.

At naturvidenskaben er nået så langt ved at bruge positivismen skyldes egenskaber ved dens studieobjekt, egenskaber, der er væsensforskellige fra humanvidenskabens studieobjekt. Denne forskel gør, at positivismen ikke kan eller bør bruges af sig selv som eksempel retorik.

Til at indkredse hvilke teorier og metoder humanvidenskaben så bør anvende, tyder noget på at Sayers intensive undersøgelser og

hermeneutikken, som formuleret af Gadamer, kunne være mulige alternativer.

I kraft af det retoriske sprog og metaforen indtræder retorikken som metode på en vigtig plads i forklaringen af vores erkendelse. Den retoriske teori kan hjælpe med at forklare nogle grundlæggende strukturer i den menneskelige erkendelse. Strukturer, der samtidig udelukker positivismen.

Slutteligt har de redskaber, som den persuasive retorik besidder, nogle store praktiske fordele i forbindelse med undersøgelser inden for det humanistiske studiefelt, fordi retorikkens praktiske side er veludrustet til at behandle komplekse fænomener i komplekse omgivelser.

Litteratur

- Bernard, G.A. (1982): "Causation", i: *Encyclopedia of Statistical Sciences*, Vol.1. Red.: Kotz, S. m.fl., John Wiley, New York.
- Fafner, J. (1982): *Tanke og tale – Den retoriske tradition i Vesteuropa*. C. A. Reitzels Forlag, København.
- Favrholdt, D. (1994): *Erkendelsesteori*. Odense Universitetsforlag, Odense.
- Fehr, D. von der (1997): "Poetisk Kunnskap. Vicos forsvar for retorikken: Principi di Scienza Nuova", i: *Rhetorica Scandinavica* 3/1977, side 51-63.
- Foss, S. K. m.fl. (1991): *Contemporary perspectives on rhetoric*. Waveland Press, Illinois.
- Gadamer, H-G. (1989): *Truth and Method*. Sheed & Ward, London.
- Grassi, E. (1998): "Retorik og filosofi", i: *Rhetorica Scandinavica* 5/1998, side 6-16.
- Holland (1986): "Statistics and causal inference" og "Comments", i: *Journal of the American Statistical Association*, vol. 81, nr. 396, side 945-970.
- Jørgensen, A. (1992): *Vico – myte, historie og erkendelse*. Slagmark, Århus.
- Jørgensen, C. m.fl. (1994): *Retorik der flytter stemmer – hvordan man overbeviser i offentlig debat*. Gyldendal, København.
- Klausen, S. H. (1996): "Den nye og den gamle hermeneutik." *Philosophia* årgang 25, nr. 1-2, side 43-62.
- Knudsen, C. (1994): "Empirisk-analytisk videnskabsteori. Del 1", i: Andersen, H.: *Videnskabsteori og metodelære*. Samfundslitteratur, Frederiksberg.
- Kuhn, T. S. (1995): *Videnskabens revolutioner*. Fremad, København.
- Sayer, A. (1992): *Method in social science – a realist approach*. Routledge, London.
- (1997): "Realism and Geography", i: Barnes, T. & Gregory, D. (Eds.): *Reading Human Geography*, side 112-124. Arnold, London.
- Vico, G. (1990): *On the study methods of our time*. Cornell University Press, New York. [Da. udg.: *Vor tids studiemetode*, oversat af Conni-Kay Jørgensen, Museum Tusulanum, København 1997].
-